

POLITYKA ZAGRANICZNA SERBII PO ROZPADZIE JUGOSŁAWII. W POSZUKIWANIU SOJUSZNIKÓW (SZKIC PROBLEMU)

WOJCIECH SZCZEPAŃSKI

ABSTRACT. *Foreign policy of Serbia after the breakup of Yugoslavia: The search for allies (sketch of the problem).* The aim of the article is to characterize generally main Serbian geopolitical strategies since the collapse of socialist Yugoslavia. In the changing global conditions, transforming from a Cold War-bipolar, into a multipolar order, Serbia has developed a concept of functioning in international politics and economy on four pillars: the European Union (EU), the United States (US), Russia and China. However, the Serbian elites are divided into two camps: pro-Western and pro-Russian. The advantage of the pro-Russian option, which has been visible for over a decade, is based on historical and cultural sentiments and the experience of hostility from the West, manifested during the Kosovo crisis period. However, in 2022, as a result of the military aggression of Russia against Ukraine, a gradual weakening of Serbian-Russian ties is possible in order to strengthen the position of Serbia on its way towards EU. The article is merely an introduction to main motives influencing Serbian foreign policy. It also notifies the role for Serbia of Turkey, China and other Asian countries.

STRESZCZENIE. Celem artykułu jest szkicowa charakterystyka serbskich strategii geopolitycznych w okresie od rozpadu socjalistycznej Jugosławii, w zmieniających się warunkach globalnych, które ewoluowały z układu dwubiegunowego w wielobiegunowy serbska koncepcja funkcjonowania w polityce i gospodarce międzynarodowej oparła się na czterech filarach: Unii Europejskiej, USA, Rosji i Chinach. Serbskie elity są jednak podzielone na dwa obozy: prozachodni i prorosyjski. Zaznaczająca się od przeszło dekady przewaga opcji prorosyjskiej opiera się na sentymentach historyczno-kulturowych i doświadczeniach kryzysu kosowskiego. W 2022 roku, wobec agresji militarnej Rosji na Ukrainę niewykluczone jest, że więzi serbsko-rosyjskie osłabną na rzecz działań w kierunku integracji z UE. Artykuł stanowi wprowadzenie do najważniejszych wątków, obecnych w polityce zagranicznej Serbii. Oprócz nurtu prozachodniego i prorosyjskiego zasygnalizowano rolę Turcji, Chin i innych państw azjatyckich.

Autor: Wojciech Szczepański, Komisja Bałkanistyki przy Oddziale Polskiej Akademii Nauk w Poznaniu, Stary Rynek 78/79, 61-772 Poznań, Polska, woytasqu@o2.pl, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-2390-6481>

Keywords: Serbia, Yugoslavia, the foreign policy, EU, NATO, Russia, China, Kosovo

Słowa kluczowe: Serbia, Jugosławia, polityka zagraniczna, UE, NATO, Rosja, Chiny, Kosowo

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XXIX, Poznań 2022, Wydawnictwo Wydziału Historii UAM, pp. 281–295, ISBN 978-83-67284-08-0, ISSN 0239-4278. Polish text with summaries in English and Polish

<https://doi.org/10.14746/bp.2022.29.19>

Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii (SFRJ) aż do końca lat 80. XX w. odgrywała niepoślednią, a okresowo istotną rolę w polityce międzynarodowej. Nawet śmierć jugosłowiańskiego przywódcy Josipa Broza Tity (maj 1980 r.) i poważne napięcia wewnątrzpolityczne w przedostatnim dziesięcioleciu minionego wieku, choć oczywiście nadwątlily pozycję Federacji, nie doprowadziły do jej nagłej degradacji w stosunkach międzypaństwowych. Kapitał, jakim dysponował jeden z dwóch największych (obok Rumunii) krajów Europy Południowo-Wschodniej, liderujący ruchowi „państw niezaangażowanych”, wówczas wciąż jeszcze „pracował” na jego prestiż, powodując postrzeganie Jugosławii, jako ważnego spoiwa między Wschodem a Zachodem. W roku 1989, naznaczonym upadkiem muru berlińskiego, do niedawna najlepiej symbolizującego podział Europy i świata na dwa bloki polityczne (demokratyczny, euroatlantycki vs. komunistyczny, sowiecki), sytuacja uległa jednak zmianie. W opinii, którą wyraził brytyjski historyk Leslie Benson, gdy:

[...] do rywalizacji o względy Zachodu włączyły się postkomunistyczne państwa Europy Środkowej [...] tradycyjna koncepcja Jugosławii jako pomostu między Wschodem a Zachodem została zrewidowana – uznano, że Polska, Węgry i Czechosłowacja zasługują na włączenie do nowego europejskiego ładu bardziej niż wstrząsany konfliktami wewnętrznymi kraj na Bałkanach¹.

Jugosławia, jak skonstatował badacz z Northampton, przestała zajmować jedno z czołowych miejsc na liście priorytetów bezpieczeństwa Paktu Północnoatlantyckiego². Pozostawiono ją samą sobie. Pozwolono na jej dezintegrację. W trakcie zaś nasilania się teże, to jest od początku lat 90. XX w., poszczególne państwa, odgrywające ważne role w ówczesnej polityce (w wymiarze globalnym, mocarstwowym, a także regionalnym czy lokalnym), włączały się w proces dekompozycji obszaru jugosłowiańskiego oraz rekonstrukcję panujących na tym obszarze stosunków, czyniąc to naturalnie przede wszystkim w celu zabezpieczenia swoich własnych interesów. Równocześnie poprzez ponadnarodowe, zachodnioeuropejskie struktury wspólnotowe, podobnie jak instytucje (ONZ, KBWE) i dyplomacje poszczególnych państw, podejmowane były przedsięwzięcia na rzecz uniknięcia, a następnie zakończenia konfliktów na terytorium państw powstałych na gruzach byłej SFRJ³. Jugosłowiańska wojna domowa, choć nie toczyła się na obszarze Serbii, lecz w Słowenii (najkrócej,

¹ L. Benson, *Jugosławia. Historia w zarysie*, Kraków 2011, s. 217.

² Ibidem.

³ Por. S. L. Szczesio, *Międzynarodowe reakcje na rozpad federacji jugosłowiańskiej w 1991 r.* [w:] *Poznać Bałkany: historia — polityka — kultura — języki IV*, red. K. Taczyńska, A. Twardowska, Toruń 2012, s. 99–124; idem, *Percepcja procesu dezintegracji Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii w administracji George'a H. W. Busha (do czerwca 1991 r.)* [w:] *Balkany Zachodnie w systemie bezpieczeństwa euroatlantyckiego*, red. A. Głowacki, S. L. Szczesio, Łódź 2015, s. 71–116.

bo zaledwie 10 dni)⁴, Chorwacji i na terytorium Bośni i Hercegowiny⁵, zrujnowała gospodarkę Serbii, która usiłowała zahamować rozpad Jugosławii i wspierała operacje zbrojne Serbów poza swoimi granicami. Działania militarne i ich katastrofalne dla Serbów następstwa oraz stworzenie odrębnych państw przez niemal wszystkie republiki SFRJ (poza Serbią i Czarnogorą, które w kwietniu 1992 roku weszły w skład państwa federacyjnego o nazwie Jugosławia⁶), wpędziły serbską politykę zagraniczną w poważny kryzys. Jego konsekwencje jeszcze dziś, po trzydziestu latach od upadku SFRJ, nie zostały zniwelowane.

Lata 90. XX wieku były czasem pogłębiającej się izolacji międzynarodowej Serbii, która nadawała ton ówczesnej polityce jugosłowiańskiej⁷. Przed Serbią, która znajdowała się w zapaści ekonomicznej, była targana wewnętrznymi konfliktami etnicznymi i traktowana przez część własnej, skorumpowanej elity polityczno-urzędniczej jak prywatny folwark, stało kilka priorytetowych wyzwań na polu polityki wewnętrznej. Pierwszorzędnymi były: zadbanie o odbudowę ekonomiczną, przeprowadzenie reformy pieniężnej i finansowej, modernizacja administracji i opanowanie tendencji odśrodkowych, manifestowanych w Kosowie oraz innych częściach Republiki (w Wojwodinie, Sandżaku czy Dolinie Preszewską). W tym gorącym okresie podstawową troską dyplomacji serbskiej stało się zabieganie o zniesienie ograniczeń nałożonych przez wspólnotę międzynarodową na Belgrad, a także wykreowanie na forum międzynarodowym wizerunku Serbii jako ofiary wojen i rozpadu SFRJ, a nie winowajcy wszystkich tych nieszczęść. Praktycznie żadne z państw zachodnioeuropejskich, należących do EWG (poprzedniczki UE) czy NATO, nie kwapiło się jednak do wyciągnięcia ręki w stronę Serbii. Początkowo działania w tym kierunku podjęła, oprócz tradycyjnie przychylniej Serbom Grecji, dyplomacja francuska. Szybko okazało się jednak, że na dłuższą metę nie było podstaw do tego, aby pewne gesty polityczne pod adresem Belgradu oraz tzw. Republiki Serbskiej w Bośni i Hercegowinie, wykonywane przez Paryż za prezydentury François Mitteranda czy Jacquesa Chiraca

⁴ Zob. A. Krzak, *Słowenia — początek końca Jugosławii. Wojna dziesięciodniowa* [w:] *Balkany Zachodnie między przeszłością a przyszłością*, red. P. Chmielewski, S. L. Szczesio, Łódź 2013, s. 105–127.

⁵ Zob.: X. Bougarel, *Bosnie. Anatomie d'un conflict*, Paris 1996; *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995.*, red. B. Magaš i I. Žanić, Zagreb–Sarajevo 1999; S. Sochacki, *Bośnia i Hercegowina 1995–2012. Studium politologiczne*, Toruń 2015, s. 18–71; D. Wybranowski, *Między niepodległością a dezintegracją. Bośnia i Hercegowina w XX i XXI wieku*, Szczecin 2011, s. 167–317.

⁶ W. Szczepański, *Główne problemy polityczne jugosłowiańskiej Republiki Czarnogóry w okresie od kwietnia 1992 r. do marca 1999 r.* [w:] *Balkany w XX i XXI wieku: historia — polityka — kultura. Materiały z konferencji „Poznać Balkany” Toruń, 29 maja 2009 roku*, red. H. Stys, S. Sochacki, Toruń 2009, s. 44.

⁷ Szerzej o Serbii w tym okresie: M. Korzeniewska-Wiszniewska, *Serbia pod rządami Slobodana Miloševicia. Serbska polityka wobec rozpadu Jugosławii w latach dziewięćdziesiątych XX wieku*, Kraków 2008. O niekorzystnym wizerunku Serbii i Serbów w pierwszej połowie lat 90. XX w., czyli w okresie wojen na obszarze b. SFRJ: M. Awadziun, *Obraz Serbii i Serbów w wojnie domowej w latach 1991–1995 jako przykład manipulacji mediów. Zarys problemu* [w:] *Poznać Balkany: historia — polityka — kultura — języki V*, red. K. Tarczyńska, A. Twardowska, Toruń 2013, s. 381–399.

(głównie w pierwszej kadencji), interpretować właśnie w ten sposób. Elita polityczna we Francji, pomimo proserbskich sympatii, nie chciała ściągać na siebie niezadowolenia ze strony najważniejszych europejskich partnerów, szczególnie rosnących w siłę gospodarczą i polityczną zjednoczonych Niemiec⁸.

Choć Serbia i nowa Jugosławia mogły liczyć na przychylność ze strony Federacji Rosyjskiej, to jednak należy zauważyć, że w okresie, gdy jej dyplomacją sterował Andriej Kozyriev (1990–1996), Moskwa najczęściej wpisywała swoją politykę bałkańską w scenariusze tworzone przez strategów z Zachodu⁹. Z drugiej strony potrzebująca możliwych sojuszników Serbia liczyła na życzliwość zarówno euroazjatyckiej Rosji, jak i dalekowschodnich Chin, które wdzierały się do „ligi mocarstw” i przy mierzały się do ekspansji polityczno-gospodarczej poza Azję. Poszukiwanie przez Serbię/Jugosławię alternatywy dla państw zachodnich w konstruowaniu aliansów politycznych i ekonomicznych, doprowadziło w latach 90. XX w. do jej zbliżenia z państwami rządzonymi przez autokratów, charakteryzującymi się deficytem demokracji: Białorusią Aleksandra Łukaszenki, Słowacją Vladimira Mečiarą, Irakiem Saddama Husseina oraz Libią płk. Mu’amaara al-Kaddafiego. W stosunku do Federacji Rosyjskiej i Republiki Białorusi, w kręgach nacjonalistycznych, związanych z liderem Serbskiej Partii Radykalnej Vojislavem Šešeljem, wysuwano nawet koncepcję przystąpienia Jugosławii do Związku stworzonego przez oba państwa (ZBiR).

Szczytowy moment poszukiwania przez Serbię politycznej bliskości z Rosją, Białorusią i Chinami przypadł na lata 1998–2000, a więc okres intensyfikacji sporu albańsko-serbskiego w Kosowie, gdy doszło do wojny NATO z Jugosławią (III–VI 1999). Działania obliczone na znalezienia oparcia politycznego w Moskwie i Pekinie reżim S. Miloševicia kontynuował do października 2000 roku, gdy władzę przejęli politycy zjednoczonej opozycji (koalicja DOS; *Demokratska opozicija Srbije*), na czele z Vojislavem Koštunicą, Zoranem Đinđićem (1952–2003), Dragoljubem Mićunovićem, Vukiem Obradovićem (1947–2008), Goranem Svilanovićem, Vesną Pešić, Miroljubem Labusem czy koordynatorem koalicji Vladanem Baticiem (1949–2010). Wraz z tymi wydarzeniami w polityce zagranicznej Serbii nastąpił wyraźny zwrot ku dialogowi i współpracy z Zachodem, co jednak nie oznaczało zerwania czy nawet regresu relacji z Rosją.

⁸ M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii: jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki*, t. 1, s. 96–100; *Biļjana Plavšić u Parizu*, „Naša borba. Nezavisni politički dnevnik”, 2.02.1998, s. 1.

⁹ Członkini Rosyjskiej Akademii Nauk i Serbskiej Akademii Nauki i Sztuki prof. Jelena Guskova nazwała A. Kozyrieva mianem „dyplomatycznego analfabety” (wypowiedź ustna z 4.06.2017), krytykując bałkańską politykę Rosji pod jego kierownictwem. Inne krytyczne oceny A. Kozyriewa i jego polityki, sformułowane przez wymienioną badaczkę: J. Guskova, *Evolucija ruske politike na Balkanu u 90-im godinama XX veka* [w:] *Ruska politika na Balkanu. Zbornik radova*, red. J. Kurjak, Beograd 1999, s. 59–69. Por. również: M. Babić, *Rosja na Balkanach Zachodnich. Interesy narodowe i wpływy polityczne* [w:] *Balkany w XXI wieku. Problemy konsolidacji i integracji*, red. M. Babić, I. Jakimowicz-Ostrowska, Warszawa 2014, s. 53.

Bez wątplenia rozpad SFRJ i przypadająca na koniec XX wieku izolacja polityczno-ekonomiczna Serbii sprzyjały narastaniu wśród tamtejszych elit politycznych poczucia rozczarowania Zachodem, który wcześniej, w erze komunistycznej, często był mitologizowany i hołubiony. Piętnowanie Serbii przez państwa zachodnie, jako głównego winowajcy w konflikcie kosowskim oraz doświadczenia wyniesione z wojny z NATO (1999) wzmocniły w oczach serbskich pozycję przetargową Rosji. Prorosyjski kurs władz w Belgradzie i proserbska polityka władz rosyjskich spletały się, były manifestowane przez cały okres wojen jugosłowiańskich (1990–1995) oraz bezpośrednio po nim. Było to zauważalne w deklaracjach składanych przez dyplomatów obu państw na forum międzynarodowym, a także prośbach kierowanych do Moskwy o udzielenie politycznego bądź militarnego wsparcia dla serbskich interesów. Władze w Belgradzie liczyły na przychylność rosyjskich dyplomatów, działających w Grupach Kontaktowych dla Bośni i Hercegowiny oraz Kosowa. Wielokrotnie okazywali oni solidarność z Serbami właściwie we wszystkich drażliwych kwestiach¹⁰. Z drugiej strony część serbskich komentatorów uważała, że Rosja zawiodła swojego bałkańskiego sojusznika w momencie próby, wiosną 1999 roku. Nie stanęła do wojny z państwami Paktu Północnoatlantyckiego w obronie Serbii, naraziła się na oskarżenia o zdradę sojusznika, poniosła w jego oczach porażkę moralną oraz wizerunkową¹¹. Oczywiście chłodna, racjonalna analiza pryncypiów i ówczesnej globalnej strategii rosyjskiej prowadzi do wniosku, że uwikłanie się w 1999 roku w otwarty konflikt z NATO na Bałkanach byłoby dla Moskwy jednoznacznie niekorzystne. Pozostawienie Serbii samej sobie w momencie czynnej agresji militarnej Sojuszu (uderzającej w niewielkim stopniu w drugi człon Federacji, czyli Czarnogórę), należy zatem uznać za coś, co z wielu względów było oczywiste¹².

O ile tuż po konflikcie zbrojnym z NATO trudno było sobie wyobrazić szybką poprawę relacji serbsko-zachodnich, o tyle w miarę upływu czasu, pogłębiania się kryzysu ekonomicznego i wzrostu rozdzźwięków pomiędzy Serbią i Czarnogórą, wśród Serbów topniało poparcie dla obozu S. Miloševicia i twardego kursu antyzachodniego. Społeczeństwo zwracało się ku opozycji, która obiecywała zreformowanie państwa, poprawę jego kondycji ekonomicznej i przywrócenie dobrych relacji ze światem zachodnim, bez odcinania się od kooperacji z Rosją czy ChRL. Po zmianach politycznych z 5 X 2000 roku nowi decydenci w Serbii zadeklarowali przyjęcie pronijnego kierunku polityki. Decyzja ta była czytelna, umocowana przez widoczne wów-

¹⁰ M. Korzeniewska-Wiszniewska, *Rosyjskie wpływy polityczne i gospodarcze w Republice Serbii dzisiaj* [w:] *Międzycywilizacyjny dialog w świecie słowiańskim w XX i XXI wieku*, red. I. Stawowy-Kawka, Kraków 2012, s. 366.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem. Interesujący komentarz na temat polityki Rosji wobec kwestii kosowskiej, warunkowanej przez rosyjską aneksję Krymu: *Prof. dr. Husnija Kamberović: Bošnjaci se moraju suočiti sa zabludama, lažnim prijateljstvima i lažnim pokroviteljstvima*, intervjua (razgovarao S. Kurt), „Dnevni avaz”, 26.11.2017.

czas preferencje społeczeństwa¹³. W styczniu 2000 roku socjologowie z Uniwersytetu Belgradzkiego upublicznili dane z badań sondażowych, z których wynikało, że za integracją z UE optowała ponad połowa ankietowanych (56%), z kolei pogłębianie współpracy z Rosją popierało jedynie 8%¹⁴.

Przeorientowanie się Belgradu na politykę prozachodnią i proeuropejską, acz jednocześnie nie antyrosyjską, nabierało konkretnych kształtów przez pierwszą dekadę XXI wieku i miało zmienną dynamikę, warunkowaną przez perturbacje wewnętrzne oraz spór dotyczący statusu Kosowa. Wahały się nastroje polityczne i preferencje wyborcze Serbów, którzy po rozpadzie liberalno-demokratycznej koalicji DOS w sporej części zwrócili się ku narodowym konserwatystom i socjalistom, wywodzącym się ze środowisk powiązanych wcześniej ze S. Miloševićem. W życiu politycznym Serbii pojawiła się także nowa propozycja polityczna. Z szeregów nacjonalistycznej Serbskiej Partii Radykalnej wyłoniło się środowisko tzw. „postępowców” (*naprednjaci*), którzy zależnie od koniunktury politycznej opowiadali się albo za przyjęciem w polityce zagranicznej zasady równowagi pomiędzy orientacjami prozachodnią i prorosyjską albo uprzywilejowaniem kursu filorosyjskiego¹⁵.

W ciągu ponad dekady od obalenia reżimu S. Miloševicia w Serbii zrobiono wiele w kierunku normalizacji stosunków ze strukturami UE i włączania Serbii w poszczególne projekty o charakterze stowarzyszeniowo-integracyjnym. Działania te były firmowane przez trzech premierów: Zorana Đinđicia (zamordowanego w marcu 2003 r.), Zorana Živkovicia (2003–2004), Mirko Cvetkovicia (2008–2012), ministra spraw zagranicznych Vuka Jeremicia (2007–2012) czy prezydenta Serbii Borisa Tadicia (2004–2012). Ewolucja polityki serbskiej wobec UE została dość wyczerpująco opracowana w literaturze przedmiotu¹⁶, należy jednak zwrócić uwagę na momenty przełomowe dla poszczególnych faz we wzajemnych relacjach. Prozachodni, a więc w pierwszym rządzie prounijny zwrot w polityce Serbii po dojściu do władzy obozu DOS, został szybko poddany próbie wskutek rozbieżności pomiędzy

¹³ M. Korzeniewska-Wiszniewska, *Rosyjskie wpływy*, s. 367.

¹⁴ Ibidem. O stosunku Serbów do UE: Z. Vučković, *Společenstvo serbskie wobec wyzwań Unii Europejskiej* [w:] *Międzycywilizacyjny dialog*, s. 379–387.

¹⁵ Charakterystyka przeobrażeń serbskiej sceny politycznej oraz polityki serbskiej od 1999 r. do 2005 roku: S. Cerović, *Izlazak iz istorije 1999–2004.*, Beograd 2004.

¹⁶ Zob. m.in.: M. Drygas-Bielińska, *Unia Europejska w procesie budowania pokoju w regionie Bałkanów Zachodnich. Problemy adaptacji*, Warszawa–Siedlce 2016; J. Paszkiewicz, *Współpraca regionalna na Bałkanach Zachodnich z perspektywy Unii Europejskiej. Przesłanki i przeszkody* [w:] *Balkany Zachodnie między a przyszłością*, red. P. Chmielewski, S. L. Szczesio, Łódź 2013, s. 517–529; A. Jagiełło-Szostak, *Serbia między Rosją a Unią Europejską* [w:] *Poznać Bałkany: historia — polityka — kultura — języki VI*, red. K. Taczyńska, A. Twardowska, Toruń 2016, s. 105–115; B. Jagusiak, *Korzyści i ryzyka państw bałkańskich w Unii Europejskiej* [w:] *Balkany w XXI wieku. Problemy*, s. 131–149; V. Ščepanjski [W. Szczepański], *Odricanje od Kosova kao uslov ubrzanog priključivanja Srbije EU* [w:] *Društveni izazovi evropskih integracija. Srbija i uporedna iskustva*, t. 1, red. Đ. Đurić, Novi Sad 2010, s. 577–591; idem, *Dialog Belgrad–Prisztina: wyzwanie na drodze integracji Serbii i Kosowa z UE* [w:] *Balkany w XXI wieku. Problemy*, s. 151–163.

liderami koalicji. Doszło do nich m.in. w kwestii współpracy z Międzynarodowym Trybunałem ds. Zbrodni w Byłej Jugosławii. W czerwcu 2001 roku rząd serbski przystał na wydanie S. Miloševića do Hagi, wobec czego jednoznacznie zdystansował się prezydent V. Koštunica. Głównym orędownikiem zbliżenia z Brukselą był wówczas premier Z. Đinđić (1952–2003). Po jego śmierci (w następstwie zamachu) niekwestionowanym liderem tzw. obozu demokratycznego w Serbii został B. Tadić, wybrany w 2004 r. na prezydenta. W październiku 2005 roku Serbia, podjęła wraz z Czarnogórą negocjacje na temat zawarcia umowy o stabilizacji i stowarzyszeniu (SAA) z UE, którą podpisano w Luksemburgu trzy lata później, 29 IV 2008 roku¹⁷. Status kandydata do członkostwa w UE Serbii otrzymała dopiero 1 III 2012 roku¹⁸.

W zasadzie od początku serbskich starań Serbii o integrację z Unią stawiano przed nią wymagania wykraczające poza standardowe procedury przedakcesyjne, takie jak dopasowanie systemu prawno-politycznego i gospodarczego do standardów czy regulacji wspólnotowych. Silna była presja UE na współpracę z trybunałem z Hagi, ponadto oczekiwano także normalizacji stosunków na linii Belgrad–Prisztina, które w Belgradzie utożsamia się z naciskami na uznanie niezależności Kosowa¹⁹. Serbia uczestniczyła we wszystkich ważniejszych próbach dyplomatycznego uregulowania spraw Kosowa (także w uzgadnianiu planu Martiego Ahtisaariego, który ostatecznie nie został przyjęty przez Belgrad), ale nie zaakceptowała jednostronnej deklaracji niepodległości, wydanej przez albańskie zgromadzenie z Prisztiny (17 II 2008)²⁰. Dano temu wyraz w rezolucji parlamentu serbskiego z dnia 27 VII 2010 roku, gdzie stwierdzono, że Serbia nigdy nie uzna niepodległości Kosowa²¹. Z aktem tym korespondowała późniejsza deklaracja prezydenta B. Tadicia, który w styczniu 2012 r. zdecydowanie wykluczył możliwość uznania suwerenności tej prowincji²². Nie godząc się na ustępstwa w sprawie Kosowa, Serbia nie odrzucała jednak scenariusza zakładającego zawieranie „taktycznych” układów z Albańczykami, których celem jest normalizacja sytuacji, na co nalegała UE. Najdalej idącym porozumieniem tego typu jest umowa belgradzko-prisztńska z kwietnia 2013 roku, zawarta przez premierów Serbii (Ivica Dačić) i Kosowa (Hashim Thaqi). Na jej mocy Belgrad uznał jurysdykcję Prisztiny nad terytorium Kosowa i Metochii oraz wszystkimi (także serb-

¹⁷ B. Jagusiak, *Korzyści i ryzyka*, s. 137.

¹⁸ W. Szczepański, *Dialog Belgrad–Prisztina*, s. 152.

¹⁹ D. Wybranowski, *Patriotyzm i honor Serbów w starciu z „Realpolitik” Zachodu. Dyktat niepodległości i problem Kosowa w pierwszych latach XXI wieku [w:] Wartości a współczesne państwo*, red. L. Kacprzak, Piła 2009, s. 345–390.

²⁰ J. Chmura-Piwowarczyk, *Kształtowanie się państwowości i rozwój demokratycznych instytucji w Republice Kosowa w latach 1999–2008 [w:] Europa XX wieku między totalitaryzmem, autorytaryzmem a demokracją*, red. A. Adamczyk, P. Biniecka, K. Kaźmierczak, Piotrków Trybunalski 2011, s. 495.

²¹ W. Szczepański, *Dialog Belgrad–Prisztina*, s. 152–158; idem, *Odrzucanie od Kosowa*, s. 586.

²² A. Jagiełło-Szostak, *Idea narodu politycznego kontra etnonacjonalizmy. Od jugoslawizmu do jugonostalгии*, Wrocław 2013, s. 261.

skimi) jej mieszkańcami, ale bez formalnej aprobaty dla niepodległości prowincji²³. Krok ten uznano w Belgradzie za wysoką wprawdzie, ale konieczną cenę, którą trzeba było zapłacić w zamian za spodziewane korzyści, związane z serbskimi aspiracjami do UE. Cel ten, wbrew wszelkim przeciwnościom, jest także obecnie uznawany przez najważniejsze elity polityczne za priorytetowe zadanie serbskiej polityki zewnętrznej. Co ważne, działania te generalnie są rozumiane także i w Rosji. Zgoła inaczej traktuje się kwestię ewentualnego przystąpienia Serbii do NATO. Jest bardziej niż prawdopodobne, że gdyby państwo to zamierzało ściślej związać się z Paktem Północnoatlantyckim, Rosjanie usiłowałiby czynnie temu zapobiec, tak jak próbowali zdestabilizować wewnętrznie Czarnogórę po ogłoszeniu przez jej władze akcesu do sojuszu w 2017 roku²⁴.

Problematiczną sytuację Serbii, na którą UE, traktowana jako istotny partner i sojusznik, wywiera presję w kwestii uznania niezależności Kosowa, usiłowano naświetlić międzynarodowo w okresie rządów prezydenta B. Tadicia, premiera M. Cvetkovicia i ministra spraw zagranicznych V. Jeremicia (2008–2010)²⁵. Władze serbskie starały się przedstawić za pośrednictwem dyplomacji, intelektualistów, naukowców, agencji marketingowych i mediów swój punkt widzenia na sprawy Kosowa, ożywić dyskusję na ten temat na szerszym forum międzynarodowym (w tym ONZ) i przekonać część środowisk dotąd Serbom nieprzychylnych. W tym celu w Brukseli działał subsydiowany przez rząd Instytut 4S, który wykorzystywał rozmaite formy komunikacji ze środowiskami polityczno-intelektualnymi, związanymi z UE²⁶.

Bez wątpienia tzw. dyskurs kosowski nadal determinuje serbską optykę, dotyczącą współpracy na forum międzynarodowym. Z tego punktu widzenia najważniejszym sojusznikiem pozostaje Rosja a docelowym sprzymierzeńcem jest UE, której jednak zarzuca się stosowanie podwójnych standardów etycznych w kwestii kosowskiej²⁷. Za mniej znaczące, ale jednak ważne dla polityki Belgradu uznawane są państwa, które do tej pory nie uznały niepodległości Kosowa, na czele z Chinami, jak również poszczególni członkowie UE (Hiszpania, Grecja, Rumunia, Słowacja, Cypr), Ukraina,

²³ W. Szczepański, *Dialog Belgrad–Prisztina*, s. 158. Zapisy porozumienia nie mają wpływu na faktyczny bojkot państwowości kosowskiej przez większość zamieszkujących Kosowo Serbów; K. Pawłowski, *Konflikt serbsko-albański w Kosowie w latach 1999–2014. Charakterystyka, uwarunkowania i formy konfliktu społecznego*, Lublin 2016, s. 111–142.

²⁴ Szerzej: W. Szczepański, *Czy Rosja prowadzi na Bałkanach wojnę hybrydową?*, „Ante Portas. Studia nad bezpieczeństwem” 2018, t. 2 nr 11, s. 23–49.

²⁵ Idem, *Dialog Belgrad–Prisztina*, s. 155–156.

²⁶ Zob. W. Szczepański, *Instytut 4S w Brukseli i jego rola w promocji serbskiego stanowiska w sprawie przyszłości Kosowa na forum Unii Europejskiej (luty 2006 r. – luty/marzec 2007 r.)* [w:] *Mity historyczno-polityczne — wyobrażenia zbiorowe — polityka historyczna. Studia i materiały*, t. 2, red. E. Ponczek, A. Sepkowski, Toruń 2012, s. 232–250.

²⁷ M. S. Radojičić, *The European Union and the Kosovo Issue: an international ethical perspective*, „Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini” 2015, t. 45, nr 1, s. 167–184.

Gruzja, Mołdawia czy Republika Południowej Afryki²⁸. Z uwagą serbska dyplomacja obserwuje poczynania tych państw UE, które co prawda uznały niepodległość Kosowa, ale uczyniły to wbrew oporom sporej części elit politycznych i intelektualnych (Czechy, Bułgaria, a w pewnym sensie także i Polska²⁹).

Należy jednak pamiętać, że kwestia Kosowa nie może stanowić wyłącznego pierza działań nakierowanych na wybór sojusznika Serbii. W tej kwestii w serbskiej polityce zagranicznej przyjęto raczej koncepcję wspierania się na czterech filarach, którymi są Unia Europejska, Rosja, USA i ChRL³⁰. Polityka „równych odległości” pomiędzy Serbią a wymienionymi komponentami globalnej układanki geopolitycznej, rozumiana także jako działania ku stworzeniu równowagi pomiędzy wpływami poszczególnych sił, przejawiała się w ostatnich kilku latach poprzez dążenia do kooperacji gospodarczej, utrzymania neutralności militarnej przy jednoczesnych próbach niewielkiego choćby zbliżenia do NATO w ramach programu „Partnerstwo dla Pokoju” (PdP), a także do Rosji, patronującej Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. W ramach tej współpracy organizowane są ćwiczenia wojskowe, podnoszące interoperacyjność armii serbskiej. Relacje Serbii z USA, ogólnie rzecz ujmując trudne, bliższe są jedynie na polu ekonomicznym. W sensie politycznym strony starają się raczej intensyfikować kontakty, aniżeli nawiązywać bliższą kooperację. Nie ulega wątpliwości, że wraz z rozwojem procesu integracji Serbii z UE znaczenia będzie nabierać problem neutralności militarnej tego państwa. Obecnie UE poszukuje formuły, w której miałyby zafunkcjonować wspólnotowe siły zbrojne, tworzone poprzez scalanie potencjałów ludzkich i sprzętowych, wnoszonych przez poszczególnych członków. Trudno wyobrazić sobie, aby te komponenty bojowe mogły być od-

²⁸ Idem, *Spór serbsko-albański w Kosowie w latach 1980–2010*, „Przegląd Zachodni” 2010, t. 66, nr 4, s. 139–154; S. Randelović, *Nezavisno Kosovo — bezbednosni izazov, rizik i pretnja bezbednosti regiona, Evrope i sveta i njegova uloga u pozicioniranju geopolitičke moći* [w:] *Međunarodna konferencija: Srbija u savremenom geostrateškom okruženju*, Beograd, 21. septembar 2009., red. D. Marković, S. Đerić Magazinić, Beograd 2010, s. 310–327; Ž. Obradović, *Kosovski zamrznuti konflikt (od lokalnog do globalnog i natrag)* [w:] *Međunarodna naučna konferencija Globalizacija vs. glocalizacija (konflikti u globalizirajućem društvu)*, 3–4. jun 2017, Kosovska Mitrovica. *Zbornik apstrakta*, red. O. Marković-Savić, B. Stanojević, Kosovska Mitrovica 2017, s. 175–176.

²⁹ Zob. D. Wybranowski, *Problem uznania dyplomatycznego przez rząd Rzeczypospolitej Polskiej „Republiki Kosowy” (luty 2008 roku) — jego geneza i implikacje. Przyczynek do polityki polskiej wobec obszaru byłej Jugosławii w końcu XX i na początku XXI wieku* [w:] *Polska na arenie międzynarodowej — współczesne wyzwania*, red. J. J. Piątek, R. Podgórzeńska, Toruń 2009, s. 229–267; W. Szczepański, *Lech Kaczyński (1949–2010) i kwestia uznania przez Polskę niepodległości Kosowa* [w:] *Kosovo i Metohija 1912–2012. Međunarodni tematski zbornik — Kosovo and Metohija 1912–2012. Thematic collection of papers of international significance*, red. B. Jovanović, U. Šuvaković, Kosovska Mitrovica 2012, s. 839–858.

³⁰ A. Stojković, *Srpski narod na razmeđu Istoka i Zapada. Prilozi istoriografiji, istoriologiji i istoriozofiji*, Beograd 1999.

separowane od struktur NATO, a zwłaszcza od europejskiej infrastruktury Sojuszu³¹. W tym kontekście poszukiwanie przez Serbię zbliżenia z UE w zamiarze przyszłego członkostwa do pewnego stopnia może się kłócić, w obecnych realiach europejskiej polityki bezpieczeństwa, z brakiem jej gotowości do wejścia do NATO. Z drugiej strony należy pamiętać, że w UE funkcjonują państwa, które nadal nie należą do tego aliansu (Austria, Irlandia a także Szwecja i Finlandia, co jednak wkrótce ulegnie zmianie).

Z wymienionych powyżej czterech filarów serbskiej strategii polityki zagranicznej szczególną rolę przypisać należy Federacji Rosyjskiej i współdziałaniu Belgradu z Moskwą, dość żarliwie animowanym przez obecne władze Serbii, które wywodzą się z nurtu identyfikowanego z prezydentem Aleksandrem Vučićem. Ustanowienie w 2014 roku rządów tej opcji politycznej, która stworzyła dość hermetyczny układ powiązań, doprowadziło do przejścia polityki zagranicznej Serbii na bardziej prorosyjskie pozycje. Jak napisał analityk D. Reljić, na Bałkanach Zachodnich, w tym także w Serbii, należy wyodrębnić trzy płaszczyzny politycznego oddziaływania Rosji. Po pierwsze korzysta ona z uprzywilejowanej pozycji politycznej jako stały członek Rady Bezpieczeństwa ONZ, co daje możliwość wetowania nie akceptowanych przez nią i jej sojuszników przedsięwzięć międzynarodowych. Po drugie, Rosja pozostaje ważnym dostawcą surowców energetycznych i partnerem handlowym. Po trzecie, zauważalne są głęboko zakorzenione związki historyczno-kulturowe pomiędzy państwem rosyjskim i Rosjanami a poszczególnymi narodami bałkańskimi³². Z serbskiego punktu widzenia oparcie się na współpracy z Moskwą jest postrzegane jako antidotum na silne wsparcie USA względem albańskiego Kosowa. Dla bezpieczeństwa energetycznego państwa kluczowa jest jego partycypacja w rosyjskim układzie surowcowym, związanym z dostawami gazu ziemnego i ropy naftowej³³. Z całą pewnością rosyjski wpływ na obecne władze serbskie jest na tyle znaczący, że w Serbii od kilku lat otwarcie dąży się do zdefiniowania partnerstwa z Rosją, jako preferowanego na równi z eurointegracyjnym kierunkiem polityki Belgradu. Z drugiej strony ostracyzm, z jakim strona rosyjska spotyka się ze

³¹ Por. R. Kłosowicz, *Wpływ współpracy wojskowej na proces integracji europejskiej* [w:] *Koncepcje integracji w Europie*, s. 297–304; D. Veskov, *NATO i drżawe zapadnog Balkana* [w:] *Međunarodna konferencija: Srbija u savremenom geostrateškom okruženju*, s. 341–349; L. Miodońska, *Republika Serbii w NATO? Poszukiwanie nowych koncepcji bezpieczeństwa* [w:] *Balkany Zachodnie w systemie*, s. 559–573.

³² M. Babić, *Rosja na Bałkanach Zachodnich*, s. 55.

³³ W. Hebda, *Bezpieczeństwo energetyczne bałkańskich państw (na przykładzie Republiki Chorwacji oraz Republiki Serbii)* [w:] *Balkany Zachodnie w systemie*, s. 331–360; M. Korzeniewska-Wiszniewska, *Rosyjskie wpływy*, s. 365–377. Autorka nakreśliła panoramę rosyjskich wpływów tego rodzaju w Serbii, zwracając uwagę nie tylko na ekspansję energetyczną Rosjan, ale też m.in. na tzw. Centrum Humanitarne w Niszu; D. Smyrgała, *Balkany w światowym systemie bezpieczeństwa energetycznego* [w:] *Poznać Balkany: historia — polityka — kultura*, red. K. Taczyńska, S. Sochacki, M. Zečević, Toruń 2011, s. 109–121; D. Trifunović, *Bezbednosni aspekti geostrateškog okruženja Srbije. Energetska bezbednost ili pakao* [w:] *Međunarodna konferencija: Srbija u savremenom geostrateškom okruženju*, s. 300–309.

strony świata zachodniego skutek agresji militarnej na Ukrainę może spowodować, że w Serbii umocni się jednak przekonanie o konieczności osłabienia relacji z tradycyjnym sojusznikiem, który traci na sile międzynarodowego oddziaływania. Perspektywa ta wydaje się jednak odległa. Pewne jest, że eskalacja konfliktu na Ukrainie, a także informacje o rosyjskich zbrodniach wojennych popełnianych w tym kraju zasadniczo nie osłabiają nastrojów prorosyjskich w Serbii. Wybrany ponownie 3 IV 2022 roku na prezydenta Serbii A. Vučić, tuż po swoim zwycięstwie wyborczym zadeklarował kontynuację współpracy polityczno-gospodarczej z Federacją Rosyjską.

Ze względu na dynamiczną sytuację międzynarodową, pod uwagę należy wziąć także relacje Serbii z poszczególnymi państwami członkowskimi UE, zwłaszcza o silnych gospodarkach (Niemcy, Francja, Włochy, Wielka Brytania — którą mimo *brexitu* nadal należy traktować jako ważny element polityczno-ekonomicznego układu europejskiego). Coraz ważniejszym elementem polityki serbskiej są relacje z innymi państwami regionu, chociażby w ramach nowo utworzonej strefy gospodarczo-celnej *Open Balkan*, do której oprócz Serbii weszła Albania i Macedonia Północna. Zauważalne jest ocieplenie relacji z Węgrami, jako że władze tego państwa przyjmują podobną do serbskiej optykę relacji z Rosją. Ponadto przez Węgry dociera do Serbii rosyjski gaz ziemny, którego dostawy pokrywają 85% jej zapotrzebowania³⁴.

Relacje serbsko-niemieckie w okresie, w którym urząd kanclerski w Berlinie znajdował się w rękach Angeli Merkel, zostały zintensyfikowane w ostatnich kilku latach. Znalazło to swój wyraz we wzroście wymiany handlowej pomiędzy państwami, pewnej modyfikacji uległ także sposób postrzegania się elit władzy oraz biznesu w Niemczech i Serbii. W Belgradzie dostrzega się ważną rolę Berlina w utrzymywaniu więzi pomiędzy Europą Zachodnią a Rosją. Wyraża się to poprzez próby, podejmowane przez niemiecką dyplomację, zmierzające do regulowania napięć wywołanych przez agresywną politykę rosyjską względem Ukrainy (począwszy od aneksji Krymu i walk w regionie Donbasu w 2014 roku). W ostatnim kwartale 2021 roku w Belgradzie z zainteresowaniem odnotowano także przymiarki Berlina do podjęcia pertraktacji z reżimem A. Łukaszenki, wobec wybuchu kryzysu migracyjnego na granicy białorusko-polskiej. Intensywna i różnopłaszczyznowa współpraca dwustronna łączy Serbię z Chinami. Chińskie projekty realizowane w tym państwie (w tym ważne inwestycje infrastrukturalne) w latach 2005–2020 osiągnęły wartość pięciokrotnie wyższą od inwestycji Chin w Polsce (ponad 10 miliardów USD wobec ponad 2 miliardów USD). Bez wątpienia relacje polityczne i gospodarcze zostały podniesione na wyższy poziom po dojściu do władzy A. Vučića. Obecnie Serbia jest istotnym elementem środkowoeuropejsko-chińskich powiązań multilateralnych, opartych

³⁴ W. Hebda, *Bezpieczeństwo energetyczne*, s. 345.

na różnych inicjatywach, takich jak „17+1” czy „Pas i Szlak”³⁵. Warte odnotowania są relacje z Turcją, która traktuje obszar bałkański jako pożądaną arenę dla swojej aktywności gospodarczej, politycznej czy kulturalnej³⁶. O zwiększenie eksportu na rynek serbski silnie zabiegają Indie, które tak jak Chiny są zainteresowane wpływami ekonomicznymi na rynkach oczekujących integracji z UE³⁷. W sferze politycznej strona indyjska przywołuje historię współpracy pomiędzy Jugosławią a Indiami w ramach ruchu państw niezaangażowanych, zainicjowanego w czasach Zimnej Wojny. Indie popierają także obecną politykę Serbii względem Kosowa, porównując sytuację w tej prowincji z realiami panującymi w Kaszmirze³⁸. W sferze gospodarczej w ostatnich latach Serbia rozwinęła także współpracę z Azerbejdżanem, który jest ważnym dostawcą surowców energetycznych oraz Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi. W tym przypadku flagową inwestycją jest wejście *Etiihad Airways* do linii lotniczej *Air Serbia* (2013), w charakterze udziałowca (49%)³⁹. Pojawienie się nowych, pozaeuropejskich aktorów na Bałkanach nie zmienia jednak zasadniczo sytuacji geopolitycznej Serbii. Biorąc pod uwagę bieżące uwarunkowania, największe znaczenie dla stabilności i przyszłego rozwoju państwa będzie miało odnalezienie *modus vivendi* pomiędzy interesami euro-atlantycznymi a wpływami rosyjskimi.

BIBLIOGRAFIA

- Awadziun M., *Obraz Serbii i Serbów w wojnie domowej w latach 1991–1995 jako przykład manipulacji mediów. Zarys problemu* [w:] *Poznać Balkany: historia — polityka — kultura — języki V*, red. K. Taczyńska, A. Twardowska, Toruń 2013, s. 381–399.
- Babić M. *Rosja na Bałkanach Zachodnich. Interesy narodowe i wpływy polityczne* [w:] *Balkany w XXI wieku. Problemy konsolidacji i integracji*, red. M. Babić, I. Jakimowicz-Ostrowska, Warszawa 2014, s. 53.
- Benson L., *Jugosławia. Historia w zarysie*, Kraków 2011.
- Biljana Plavšić u Parizu*, „Naša borba. Nezavisni politički dnevnik”, 2.02.1998, s. 1.
- Bougarel X., *Bosnie. Anatomie d'un conflit*, Paris 1996.
- Cerović S., *Izlazak iz istorije 1999–2004*, Beograd 2004.
- Chaudhury Roy P. *India, Serbia reaffirm each other's position on Kashmir and Kosovo*, „The Economic Times of India”, 25.09.2021, s. 1.
- Chmura-Piwowarczyk J., *Kształtowanie się państwowości i rozwój demokratycznych instytucji w Republice Kosowa w latach 1999–2008* [w:] *Europa XX wieku między totalitaryzmem, autory-*

³⁵ M. Przychodniak, *Znaczenie Bałkanów Zachodnich w polityce zagranicznej Chin*, „Biuletyn PISM”, nr 123, 9.06.2020; P. Paszak, *Chińskie „okno możliwości” w Serbii*, „China Monitor”, 18.04.2020.

³⁶ D. Tanasković, *Neoosmanizam. Povratak Turske na Balkan*, Beograd 2010.

³⁷ W latach 2017–2019 doszło do trzech spotkań bilateralnych najwyższych przedstawicieli władzy wykonawczej Serbii i Indii.

³⁸ D. Roy Chaudhury, *India, Serbia reaffirm each other's position on Kashmir and Kosovo*, „The Economic Times of India”, 25.09.2021, s. 1.

³⁹ J. Pantović, *Slavnih 90 godina na svetskom nebu*, „Elevate. The inflight magazine of Air Serbia” 2017, jun/june, s. 17–20; *Er Srbija ostvarila odlične rezultate u prvom kvartalu 2017.*, ibidem, s. 126.

- taryzmem a demokracją, red. A. Adamczyk, P. Biniecka, K. Kaźmierczak, Piotrków Trybunalski 2011, s. 495.
- Drygas-Bielińska M., *Unia Europejska w procesie budowania pokoju w regionie Balkanów Zachodnich. Problemy adaptacji*, Warszawa–Siedlce 2016.
- Er Srbija ostvarila odlične rezultate u prvom kvartalu 2017., „Elevate. The inflight magazine of Air Serbia” 2017, jun/june, s. 126.
- Guskova J., *Evolucija ruske politike na Balkanu u 90-im godinama XX veka* [w:] *Ruska politika na Balkanu. Zbornik radova*, red. J. Kurjak, Beograd 1999, s. 59–69.
- Hebda W., *Bezpieczeństwo energetyczne bałkańskich państw (na przykładzie Republiki Chorwacji oraz Republiki Serbii)* [w:] *Balkany Zachodnie w systemie bezpieczeństwa euroatlantyckiego*, red. A. Głowacki, S. L. Szczesio, Łódź 2015, s. 331–360.
- Jagiello-Szostak A., *Idea narodu politycznego kontra etnonacjonalizmy. Od jugoslawizmu do jugonostalgii*, Wrocław 2013.
- Jagiello-Szostak A., *Serbia między Rosją a Unią Europejską* [w:] *Poznać Balkany: historia — polityka — kultura — języki VI*, red. K. Taczyńska, A. Twardowska, Toruń 2016, s. 105–115.
- Jagusiak B., *Korzyści i ryzyka państw bałkańskich w Unii Europejskiej* [w:] *Balkany w XXI wieku. Problemy konsolidacji i integracji*, red. M. Babić, I. Jakimowicz-Ostrowska, Warszawa 2014, s. 131–149.
- Jasudowicz T., *Poszanowanie tożsamości narodowej w procesie integracji europejskiej* [w:] *Koncepcje integracji w Europie w XX i XXI wieku. Prawo i stosunki międzynarodowe*, red. D. Bunikowski, R. Musiałkiewicz, Toruń 2008, s. 13–30.
- Kłosowicz R., *Wpływ współpracy wojskowej na proces integracji europejskiej* [w:] *Koncepcje integracji w Europie w XX i XXI wieku. Prawo i stosunki międzynarodowe*, red. D. Bunikowski, R. Musiałkiewicz, Toruń 2008, s. 297–304.
- Korzeniewska-Wiszniewska M., *Rosyjskie wpływy polityczne i gospodarcze w Republice Serbii dzisiaj* [w:] *Międzywilizacyjny dialog w świecie słowiańskim w XX i XXI wieku*, red. I. Stawowy-Kawka, Kraków 2012, s. 366.
- Korzeniewska-Wiszniewska, *Serbia pod rządami Slobodana Miloševića. Serbska polityka wobec rozpadu Jugosławii w latach dziewięćdziesiątych XX wieku*, Kraków 2008.
- Krzak A., *Słowenia — początek końca Jugosławii. Wojna dziesięciodniowa* [w:] *Balkany Zachodnie między przeszłością a przyszłością*, red. P. Chmielewski, S. L. Szczesio, Łódź 2013, s. 105–127.
- Maliszewska-Nienartowicz J., *Deficyt demokracji w Unii Europejskiej i próby jego przewyżnienia* [w:] *Koncepcje integracji w Europie w XX i XXI wieku. Prawo i stosunki międzynarodowe*, red. D. Bunikowski, R. Musiałkiewicz, Toruń 2008, s. 31–42.
- Miodońska L., *Republika Serbii w NATO? Poszukiwanie nowych koncepcji bezpieczeństwa* [w:] *Balkany Zachodnie w systemie bezpieczeństwa euroatlantyckiego*, red. A. Głowacki, S. L. Szczesio, Łódź 2015, s. 559–573.
- Obradović Ž., *Kosovski zamrznuti konflikt (od lokalnog do globalnog i natrag)* [w:] *Međunarodna naučna konferencija Globalizacija vs. glocalizacija (konflikti u globalizirajućem društvu), 3–4. jun 2017, Kosovska Mitrovica. Zbornik apstrakta*, red. O. Marković-Savić, B. Stanojević, Kosovska Mitrovica 2017, s. 175–176.
- Pantović J., *Slavnih 90 godina na svetskom nebu*, „Elevate. The inflight magazine of Air Serbia” 2017, jun/june, s. 17–20.
- Paszak M., *Chińskie „okno możliwości” w Serbii*, „China Monitor”, 18.04.2020.
- Paszkiwicz J., *Współpraca regionalna na Bałkanach Zachodnich z perspektywy Unii Europejskiej. Przesłanki i przeszkody* [w:] *Balkany Zachodnie w systemie bezpieczeństwa euroatlantyckiego*, red. A. Głowacki, S. L. Szczesio, Łódź 2015, s. 517–529.
- Pawłowski K., *Konflikt serbsko-albański w Kosowie w latach 1999–2014. Charakterystyka, uwarunkowania i formy konfliktu społecznego*, Lublin 2016.
- Prof. dr. Husnija Kamberović: *Bošnjaci se moraju suočiti sa zabludama, lažnim prijateljstvima i lažnim pokroviteljstvima*, intervjua (razgovarao S. Kurt), „Dnevni avaz”, 26.11.2017, s. 1.

- Przychodniak M., *Znaczenie Balkanów Zachodnich w polityce zagranicznej Chin*, „Biuletyn PISM” 2020, nr 123 (9.06.2020).
- Radojčić M. S., *The European Union and the Kosovo issue: an international ethical perspective*, „Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini” 2015, t. 45, nr 1, s. 167–184.
- Randelović S., *Nezavisno Kosovo — bezbednosni izazovi, rizik i pretnja bezbednosti regiona, Evrope i sveta i njegova uloga u pozicioniranju geopolitičke moći* [w:] *Međunarodna konferencija: Srbija u savremenom geostrateškom okruženju*, Beograd, 21. septembar 2009., red. D. Marković, S. Đerić Magazinović, Beograd 2010, s. 310–327.
- Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995.*, red. B. Magaš i I. Žanić, Zagreb–Sarajevo 1999.
- Smyrgała D., *Balkany w światowym systemie bezpieczeństwa energetycznego* [w:] *Poznać Balkany: historia — polityka — kultura*, red. K. Taczyńska, S. Sochacki, M. Zečević, Toruń 2011, s. 109–121.
- Sochacki S., *Bośnia i Hercegowina 1995–2012. Studium politologiczne*, Toruń 2015.
- Stojković A., *Srpski narod na razmeđu Istoka i Zapada. Prilozi istoriografiji, istoriologiji i istoriozofiji*, Beograd 1999.
- Szczepański W., *Czy Rosja prowadzi na Balkanach wojnę hybrydową?*, „Ante Portas. Studia nad bezpieczeństwem” 2018, t. 2, nr 11, s. 23–49.
- Szczepański W., *Dialog Belgrad–Prisztina: wyzwanie na drodze integracji Serbii i Kosowa z UE* [w:] *Balkany w XXI wieku. Problemy konsolidacji i integracji*, red. M. Babić, I. Jakimowicz-Ostrowska, Warszawa 2014, s. 151–163.
- Szczepański W., *Główne problemy polityczne jugosłowiańskiej Republiki Czarnogóry w okresie od kwietnia 1992 r. do marca 1999 r.* [w:] *Balkany w XX i XXI wieku: historia — polityka — kultura. Materiały z konferencji „Poznać Balkany” Toruń, 29 maja 2009 roku*, red. H. Stys, S. Sochacki, Toruń 2009, s. 43–59.
- Szczepański W., *Instytut 4S w Brukseli i jego rola w promocji serbskiego stanowiska w sprawie przyszłości Kosowa na forum Unii Europejskiej (luty 2006 r. – luty/marzec 2007 r.)* [w:] *Mity historyczno-polityczne — wyobrażenia zbiorowe — polityka historyczna. Studia i materiały*, t. 2, red. E. Ponczek, A. Sepkowski, Toruń 2012, s. 232–250.
- Szczepański W., *Lech Kaczyński (1949–2010) i kwestia uznania przez Polskę niepodległości Kosowa* [w:] *Kosovo i Metohija 1912–2012. Međunarodni tematski zbornik — Kosovo and Metohija 1912–2012. Thematic collection of papers of international significance*, red. B. Jovanović, U. Šuvaković, Kosovska Mitrovica 2012, s. 839–858.
- Szczepański W., *Spór serbsko-albański w Kosowie w latach 1980–2010*, „Przegląd Zachodni” 2010, t. 66, nr 4, s. 139–154.
- Šćepanjski V. [W. Szczepański], *Odricanje od Kosova kao uslov ubrzanog priključivanja Srbije EU* [w:] *Društveni izazovi evropskih integracija. Srbija i uporedna iskustva*, t. 1, red. Đ. Đurić, Novi Sad 2010, s. 577–591.
- Szczesio S. L., *Międzynarodowe reakcje na rozpad federacji jugosłowiańskiej w 1991 r.* [w:] *Poznać Balkany: historia — polityka — kultura — języki IV*, red. K. Taczyńska, A. Twardowska, Toruń 2012, s. 99–124.
- Szczesio S. L., *Percepcja procesu dezintegracji Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii w administracji George’a H. W. Busha (do czerwca 1991 r.)* [w:] *Balkany Zachodnie w systemie bezpieczeństwa euroatlantyckiego*, red. A. Głowacki, S. L. Szczesio, Łódź 2015, s. 71–116.
- Tanasković D., *Neosmanizam. Povratak Turske na Balkan*, Beograd 2010.
- Trifunović D., *Bezbednosni aspekti geostrateškog okruženja Srbije. Energetska bezbednost ili pakao* [w:] *Međunarodna konferencija: Srbija u savremenom geostrateškom okruženju*, Beograd, 21. septembar 2009., red. D. Marković, S. Đerić Magazinović, Beograd 2010, s. 300–309.
- Veskov D., *NATO i države zapadnog Balkana* [w:] *Međunarodna konferencija: Srbija u savremenom geostrateškom okruženju*, Beograd, 21. septembar 2009., red. D. Marković, S. Đerić Magazinović, Beograd 2010, s. 341–349.
- Vučković Z., *Spolnošćenstvo serbskie wobec wyzwań Unii Europejskiej* [w:] *Międzycywilizacyjny dialog w świecie słowiańskim w XX i XXI wieku*, red. I. Stawowy-Kawka, Kraków 2012, s. 379–387.

- Waldenberg M., *Rozbicie Jugosławii: jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki*, t. 1 (1991–2002), t. II (2002–2004), Warszawa 2005.
- Wilczak J., *USA rozgrywają na Balkanach swoją grę. Co na to Unia?*, „Polityka”, 10.09.2020.
- Wybranowski D., *Między niepodległością a dezintegracją. Bośnia i Hercegowina w XX i XXI wieku*, Szczecin 2011.
- Wybranowski D., *Patriotyzm i honor Serbów w starciu z „Realpolitik” Zachodu. Dyktat niepodległości i problem Kosowa w pierwszych latach XXI wieku* [w:] *Wartości a współczesne państwo*, red. L. Kacprzak i inni, Piła 2009, s. 345–390.
- Wybranowski D., *Problem uznania dyplomatycznego przez rząd Rzeczypospolitej Polskiej „Republiki Kosowy” (luty 2008 roku) — jego geneza i implikacje. Przyczynek do polityki polskiej wobec obszaru byłej Jugosławii w końcu XX i na początku XXI wieku* [w:] *Polska na arenie międzynarodowej — współczesne wyzwania*, red. J. J. Piątek, R. Podgórska, Toruń 2009, s. 229–267.

